

POVRACI FILOLOGIJI IZMEĐU IGRE I KOMENTARA

Zvonimir Glavaš
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Čuveni poziv na povratak filologiji koji je 1982. uputio Paul de Man pokrenuo je nastanak čitavog žanra rasprava koje su potrajale sljedećih desetljeća problematizirajući status i budućnost filologije te svjedočeći o složenosti te tematike i njezinoj važnosti za suvremenu humanistiku. U ovom radu nastoji se razumijevanju te složenosti pridonijeti promatrajući najznačajnije predstavnike rasprave u odnosu na dva pojma kojima se mogu omeđiti krajnosti jednog aspekta shvaćanja filologije – *igru* i *komentar*. Uz isticanje važnosti koju smještanje između tih dvaju polova ima za filologiju kao disciplinu rad dovodi u pitanje stabilnost te binarne opreke, što odvaja različite “povratke filologiji” odnosno ukazuje na to da su ambivalentnosti koje se u raspravi uporno nastojalo razriješiti inherentno svojstvo filologije, uvjetovano naravi jezika kao njezinog primarnog predmeta bavljenja.

Ključne riječi: filologija, povratak filologiji, komentar, (jezična) igra, jezik, značenje

“18. Svako određenje filologije mora se ne-odrediti i napraviti mjesta drugom.”

“31. Kao što nadilazi svaki dani jezik, tako filologija – u dodavanju i preciznosti, sumnjama i zahtjevima – nadilazi svaku reprezentaciju vlastite povijesti.”

“37. Filologija je ljubav prema *non sequitur*.”

(Werner Hamacher, *95 Theses on Philology*)

I.

Čuveni poziv na povratak filologiji koji je u istoimenom tekstu uputio Paul de Man (1982)¹ pokrenuo je nastanak čitavog žanra rasprava koje su se nastavile sljedeća tri desetljeća. U tekstovima koji su uslijedili o povratku filologije i njezinu statusu raspravljalo se u zborniku *On Philology* (1990)² Jana Ziolkowskog, u Saidovu (2004) tekstu naslovljenom istovjetno De Manovu, a potom i u tekstovima autora poput Hansa Urlicha Gumbrechta (2003), Andrewa Rubina (2003), Wenera Hamachera (2009), Geoffreya Harphama (2009), Sheldona Pollocka (2009), Michaela Holquista (2011), Francesa Ferguson (2013), Vladimira Bitija (2014) i brojnih drugih.³

Broj i disparatnost raspravljača, odnosno činjenica da se rasprava protezala preko disciplinarnih granica, ponajbolje svjedoče o važnosti teme za suvremenu humanistiku i širini pojma filologije. No već je u drugom valu rasprava uočeno da se taj pojam često upotrebljavao i u suprotstavljenim značenjima, a ta se praksa nastavila i kasnije. Očito je neizbježna polisemnost u značajnoj mjeri usmjerila raspravu uzrokujući ponegdje kakofoniju, no još i više svjedočeći o složenosti razmatranog problema.

Zbog toga se čini neproduktivnim pokušati ovdje razumijevanju te složenosti pridonijeti novim nastojanjem da se pojam filologije usidri i svede na jednoznačnu definiciju. Radije ćemo nastojati raspravi pridonijeti proma-

¹ Tekst je izvorno objavljen 1982. u časopisu *Times Literary Supplement*, a u ovom je tekstu čitan u izdanju iz zbornika članaka *The Resistance to Theory* iz 1986.

² Nastao na temelju konferencije iz 1988.

³ Usredotočili smo se na tekstove koji su se bavili raspravom o povratku filologiji ili sudjelovali u njoj. Usporedno s tom raspravom (osobito 1990-ih) tekle su i interne rasprave o filologiji u užem smislu, prvenstveno oko statusa i doprinosa tzv. “nove filologije” što ovdje nije razmatrano. Više o toj tematici vidjeti u članku Ziolkowskog *Metaphilology* (2005: 244–246).

trajući istaknute predstavnike u odnosu na dva koncepta kojima se mogu omeđiti krajnosti jednog aspekta razumijevanja filologije – *igru i komentar*. Pritom će se promatranje ograničiti na nekoliko provodnih niti zbog čega će nužno biti fragmentarno. Pa ipak, iako će se *igra i komentar* uposliti kao vrlo fleksibilni heuristički koncepti, uvidi koji će kroz tu prizmu doći do izražaja mogli bi učiniti i korak dalje od pregleda rasprave.

Prvi heuristički koncept na koji se oslanjamo – pojam *igre* – shvatit ćemo onako kako je ušao u teorijski leksik, prije svega kod Ludwiga Wittgensteina,⁴ a potom u poststrukturalističkim teorijama, tražeći poveznicu s filologijom u njezinoj protuteološkoj naravi, naglašavanju dinamičnosti i produktivnosti teksta. Na suprotnom polu pojam *komentara* shvaćen je onako kako ga doživljava Roland Barthes,⁵ prepoznat u historizirajućoj i eksplikativnoj funkciji koja se filologiji tradicionalno dodjeljuje kao najvažniji zadatak.

II.

Suprotno mogućim očekivanjima žanr povratka filologiji započeo je afirmacijom pola igre. Pozivom na povratak filologiji De Man (1986: 23) je tražio povratak “čitanju tekstova pažljivo kao tekstova, a ne trenutačno prelaznje na općeniti kontekst ljudskog iskustva ili povijesti”⁶, tj. “istraživanje struktura jezika prethodnih značenju koje proizvodi”. Tom formulacijom afirmirao je pristup nalik onom koji Barthes (2009: 45) naziva (nasuprot “filološkom”!) “lingvističkim”;⁷ takav koji istražuje i polisemiju, shvaća i uspostavlja “jezične dvosmislice”. Zbog toga De Man (1986: 23) naglašava

⁴ Wittgenstein je pojam “jezične igre” prvi put uveo na svojim predavanjima održanima tijekom 1933. godine, no vjerojatno je najpoznatija elaboracija ona iz njegove studije *Philosophische Untersuchungen*, izvorno objavljene 1953. Ovdje je čitana u hrvatskom prijevodu Igora Mikecina naslovljenom *Filozofijska istraživanja* (1998).

⁵ Npr. u studiji *Critique et vérité* (1966) Barthes komentarom imenuje produkciju “stare” nasuprot “novoj” kritici za čiji je pristup tekstu karakteristično utvrđivanje jedinstvenog značenja, poduprtog vladajućim konvencijama ili rekonstruiranje denotacije. Studija je čitana u hrvatskom prijevodu Lade Čale Felman naslovljenom *Kritika i istina* (2009).

⁶ Svi prijevodi navoda iz stranih izdanja u ovom radu djelo su autora rada.

⁷ “Zadaća je filologije, zapravo, da fiksira doslovno značenje nekog iskaza, ali drugotne smislove nije kadra zahvatiti. Nasuprot tome umjesto da nastoji reducirati jezične dvosmislice, lingvistika radi na tome da ih shvati, pa čak, ako se tako može reći, i da ih *uspostavi*.” (Barthes 2009: 45)

da povratak filologiji vidi kao “povratak teoriji” pri čemu je ona dijelom metonimija za dekonstrukciju.

Razigrana vizija filologije koju je afirmirao doživljena je kao nemalo iznenađenje; povezivanje discipline čiji je naziv – upozorava Michael Holquist u tekstu *The place of philology in an age of world literature* (2011: 268) – kolokvijalno gotovo postao uvredljiv nadimak za “teorijsku naivnost” s teorijskim kretanjima ponajviše optuživanim za ikonoklazam nije bilo očekivano ni na jednoj strani.

Inicijalnim prigovorima da je takvo “podvaljivanje” dekonstrukcije pod filologiju neosnovano suprotstavio se Geoffrey Harpham u svom tekstu *Roots, Races, and the Return to Philology* (2009: 37) smatrajući da ono ima temelja u povijesti discipline, no naglašavajući i da “toga ima još”. Glede toga još oštrije je bio Sheldon Pollock koji u tekstu *Future Philology?* (2009: 947) De Manovu filologiju naziva “smežuranom, naboranom stvari neprepoznatljivom ikome tko se smatra filologom” smatrajući da je tek jedan od elemenata kontradiktorno prikazan za cjelinu.⁸

No ako De Manov poziv ima problema s nejasnoćom i kontradikcijama, kod Saida su one i izraženije jer se – kao što su zapazili Pollock (2009: 96) i Harpham (2009: 35) – povremeno približava De Manu, a povremeno zauzima dijametralno suprotan stav. Tako za njega filolog otkriva da “riječi nisu tek pasivne oznake ili označitelji koji skromno stoje za neku višu stvarnost; one su prije integralni formativni dio stvarnosti same” (Said 2004: 59). S druge strane kasnije ih doživljava transparentno tvrdeći da filološko čitanje tekst “smješta u njegovo vrijeme kao dio čitave mreže veza čiji obrisi i utjecaj igraju informirajuću ulogu u tekstu” (Said 2004: 62) te da mu je cilj otvaranje prozora u autorov svijet.

Primamljivo bi bilo, komentira Harpham (2009: 36), čitajući Saida i De Mana pretpostaviti da je jedan naprosto u krivu, no filologija nekim segmentima odgovara objema njihovim vizijama. Činjenicu da im se razmatranja zadržavaju na razmjerno neodređenim obrisima objasniti će time što nijedan od njih dvojice nije “podastro dokaze stvarne filološke stručnosti” (isto: 39) odnosno da nijedan nije *uistinu* filolog. Slično će ustvrditi i Hans Ulrich Gumbrecht u studiji *The Powers of Philology* (2003: 1) za Saidove

⁸ S Pollockovim kritikama slaže se Ziolkowski (2005: 241–242) smatrajući da je dio De Manova članka koji se doista referira na filologiju “iznimno tanak i maglovit” te analizirajući kontradikcije koje se javljaju.

uzore – Curtiusa, Spitzera i Auerbacha – komentirajući heterogenu primjenu titule “filologa” zbog koje dolazi do heterogenih shvaćanja discipline.⁹

No ni okretanje historiji tradicionalne filologije ne uspijeva razbistriti situaciju. Pollock (2009) i Holquist (2011) pitanje o povratku filologiji osovljavaju o geneaološki pregled pokušavajući tako zaobići stranputice polisemije i izbistriti definiciju discipline, no premda se njihova vizija zbog toga uvelike razlikuje od De Manove, pogled u prošlost otkriva kontinuitet heterogenosti i ispreplitanja logike igre i komentara.

Još od mitskog rođendana novovjekovne filologije, matrikulacije Friedricha Wolfa 1777,¹⁰ njezin razvoj ispreplitao je suprotstavljene tendencije i kretao se iz jedne krajnosti u drugu; od detaljnog bavljenja klasičnim jezicima zbog njih samih, a ne radi biblijske egzegeze, prema uključivanju brojnih pomoćnih disciplina i širokog spektra znanja. Zbog takve razvojne tendencije Wolfov udžbenik *Darstellung der Altertumswissenschaft* iz 1807. proširio je koncept filologije na gotovo sve aspekte života u antici (isto: 275).

Ta se ambivalencija ponovila i u razilaženju koncepcija *Sachphilologie* (orijentirane na širi historijski kontekst) Augusta Böckha te *Wortphilologie* (orijentirane na detaljno proučavanje riječi) Gottfrieda Hermanna, a potom i u sukobu između Friedricha Nietzschea i Ulricha Wilamowitza-Möllendorffa. Povod sukobu bilo je izdavanje Nietzscheove *Die Geburt der Tragödie* (1872)¹¹, no temeljitiji uzrok bila je opozicija tzv. *Wissenschaft-* i *Bildung-* principa.¹² Konačno, i unutar Nietzscheova spornog teksta odraz

⁹ Glede heterogenosti, zanimljivo je da Gumbrecht (2003: 35) sa znatno više sklonosti od Pollocka i Ziolkowskog pristupa De Manu, brani njegov stav te navodeći da je često o sebi volio misliti kao o filologu, ne bez doze ironije u tome. Nasuprot njemu, Ziolkowski (2005: 241) njegovo izjašnjava filologom doživljava ne-ironijski, a Gumbrechtu oštro prigovara “isključivanje” ranije spomenute trojice. Usp. Ziolkowski, 2005: 247, 256.

¹⁰ Usp. o tome više u Holquist, 2011: 271. Holquist naglašava kako je i to “rađanje” filologije zapravo bilo njezina reinencija; filologija nema utvrdivu apsolutnu početnu točku.

¹¹ Studija je ovdje čitana u hrvatskom prijevodu Vere Čičin-Šain, naslovljenom *Rodenje tragedije* (1997).

¹² Usp. Pollock (2009: 932). Problematika odnosa filologije i *Bildung*a usložnjava se prepoznavanjem dvaju modela – tzv. prosvjetiteljskog, upućenog na javnu sferu edukacije drugog i romantičarskog, upućenog na samooblikovanje (pojedina ili kolektiva). Riječ je o grananju važnom za problematiku identiteta, o čemu je opsežnije pisao Vladimir Biti u svom članku *The Janus Face of Literary Bildung: Education and/or Self-Formation* (2014b) ukazavši na unutarnje proturječje svakog od tih principa.

dvojnosti igre i komentara može se prepoznati u opreci i ispreplitanju dionizijskog i apolonskog načela.¹³

Na slične ambivalentnosti nailazimo obratimo li pozornost i na protuteološku narav filologije. U opoziciju teologiji ona je došla već samim nastankom: emancipiravši svoju djelatnost od služenja u svojstvu pomoćne discipline. Taj raskid i sekularizacija prakse odrazili su se i epistemološki; filologija je, napominje Harpham (2009: 50), “odigrala ključnu ulogu u razbijanju zadržavajućeg utjecaja biblijskog izvještaja o ljudskom porijeklu na ljudsku imaginaciju te otvorila ljudsku povijest za sistematično istraživanje kao nikada prije”.

To je oslobađanje imalo dvojak učinak – s jedne strane zbacivanje čvrstog *archea* i *telosa* otvorilo je prostor slobodi istraživanja i transgresiji koji su otpočetak karakterizirali filologiju, da bi se s druge strane tome priključilo i zasnivanje nove, sekularne teologije. Harpham (2009) ukazuje na to kako je filologija ubrzo postala zamjenskom teologijom klasificirajući narode i ispisujući nove nacionalne mitologije pri čemu je restauracija idola porijekla i cilja odvedena do krajnosti postajala čak i znanstvena koprena vulgarnom rasizmu.¹⁴

III.

Suvremena nastojanja da se definicija filologije zadrži u konvencionalnijim okvirima nisu opterećena takvim ezoteričnostima, no zajedničko im je “tehničkije” poimanje filologije. Premda Pollock (2009: 946) priznaje da se ona “nikada nije razvila u diskretno, konceptualno koherentno i institucionalno unificirano polje znanja, nego je ostala nejasna mješavina metoda”,¹⁵ na temelju tih metoda i historijskog razvoja, zajedno s Gumbrechtom (2003) i Holquistom (2011) nastoji zauzdati maglovitost prvijenaca rasprave.

Tako Holquist (2011: 282) pozive na obnovu transhistorijske i transdisciplinarne filologije naziva naivnima, a umjesto njih predlaže reinvinciju

¹³ Usp. Nietzsche 1997.

¹⁴ Biti u svom uvodniku zborniku *Reexamining the National-Philological Legacy* (2014a) razmatra osciliranje filologije između nekritičkog kozmopolitizma i nacionalizama koje smatra zrcalnim odrazima te upozorava da je u podlozi obiju krajnosti isključenje drugoga koje se može izbjeći samo vođenjem računa o unutarnjoj rascijepljenosti svake od tih pozicija.

¹⁵ Usp. i Holquistove (2011: 268) reference na autore koji filologiju smatraju nezrelom, protohumanističkom disciplinom.

filologije kao discipline uskog polja stručnosti, visoko tehničke naravi, obilježene “dubinskim historijskim i lingvističkim poznavanjem” jedne kulture, radi uspostavljanja što bližeg odnosa prema prošlim tekstovima (usp. isto: 284). Pollock pak filologiju određuje kao “disciplinu određivanja smisla tekstova”, odnosno “teoriju tekstualnosti kao i historiju tekstualiziranog značenja” (Pollock 2009: 933–934), a njezinim zadacima smatra “okupljanje inicijativa, teorija, metoda i uvida učenjaka diljem svijeta i vremena usmjerenih određivanju smisla tekstova” (isto: 949), pri čemu sjecištem tih nastojanja smatra proučavanje komentara. Gumbrechtova (2003: 2) definicija filologiju određuje kao “konfiguraciju akademskih vještina usmjerenu historijskom očuvanju tekstova” svodeći je na tri osnovne prakse – “identificiranje fragmenata, uređivanje tekstova i pisanje historijskih komentara” (isto: 3) – usmjerene premošćivanju jaza između znanja potrebnog izvornim i današnjim čitateljima.

Unatoč manjim mimoilaženjima dodirne točke tih pristupa očituju se u naglašenoj historizirajućoj ulozi discipline koja bi erudicijom i tehničkom pomnošću rekonstruirala smisao teksta. No premda bi takva filologija trebala disciplinirati De Manovu razigranu viziju, ona ne uspijeva u potpunosti umaknuti logici igre.

Holquistov tekst uskosti i dijakroniji filologije suprotstavlja širinu i gotovo akroničnost svog koncepta *svjetske književnosti*,¹⁶ s kojim joj nužno namjenjuje suradnju, pa se ona smislenom disciplinom pokazuje tek u tom komplementarnom paru. Osim toga razmišljajući o tehnološkim izazovima suvremenost, Holquist (2011: 284) ističe problematičnost pojma *teksta*, osobito njegove netransparentnosti i materijalnosti označitelja.

Pollock (2009: 950) pak unatoč kritici relativizma priznaje potrebu da se o značenju govori na više razina. Pa iako ih sve promatra kao stabilna i dosežna, istovremeno upozorava na opasnost pretjeranog fetišiziranja porijekla koje vodi “ideologiji singularnog značenja”, a uključivanjem Gadamerova *subtilitas applicandi* približava se i ničanskoj poziciji. Premda pritom tvrdi da njegovo razlikovanje razina dokazuje komplementarnost Nietzschea i Wilamowitza, odnosno da “nema inherentne kontradikcije između historijske istine i primjene” (Pollock 2009: 958), takvo je postavljanje stvari prije priznavanje permanentne dijalektike dvojnosti nego njihov zaokruženi *Aufhebung*.

¹⁶ Točnije, Holquist (2011: 267) ističe kako shvaćanje koncepta svjetske književnosti preuzima od Davida Damroscha i Franca Morettia.

Konačno, raskorak je još primjetniji kod Gumbrechta koji svoju elaboraciju temeljnih filoloških praksi uvelike otvara poststrukturalističkim postavkama. Tako Gumbrecht (2003: 7) u podlozi tih praksi vidi žudnju za izmičućom prisutnosti koja prelazi okvire filologovih intencija te nužno uključuje i igru imaginacije.¹⁷ Nadalje i on dijeli mišljenje o nezanemarivosti aplikacije (usp. isto: 19), a uređivanje kritičkog izdanja smatra građenjem jedinstvenog značenja na polisemnom terenu, oslonjenog podjednako na strogu ekspertnost i složen sustav hipoteza zbog čega je uvjeren “da svaki urednik preuzima uloge koje su bliske onima pjevača, pjesnika ili autora...” (isto: 26).

Sve to rezultira stavom da je filološki komentar žanr koji nikada ne doseže kraj, od kojeg “ne očekujemo da dosegne ispod, iza ili preko teksta, već radije da se postavi lateralno spram njega; želimo da se komentator postavi u kontigvitet ne s autorom, nego s tekstom”¹⁸ (Gumbrecht 2003: 43). Zbog toga vremenom tvori ambivalentne “riznice znanja” koje podjednako pokreću “sedimentaciju” i “atomizaciju”; ograničavaju i nude preobilje (isto: 46).

IV.

S obzirom na to opravdanom se čini Harphamova teza da je dualnost obilježje koje kontinuirano prati filologiju i njezino naslijeđe u novijim disciplinama uzrokujući nesigurnosti glede metodologije i ciljeva. Ironično, upravo se povratkom filologiji nastojalo riješiti probleme koji su joj imanentni (usp. Harpham 2009: 55).

No iako te rasprave teško da jesu razriješile problematičan status discipline, ne bi ih valjalo smatrati beskorisnima. Osim skretanja pozornosti

¹⁷ Gumbrecht (2003: 21) primjećuje da su “žudnja” i “imaginacija” nešto što se u pravilu zaobilazi radi ostavljanja dojma “znanstvenosti” i pozitivnosti, a upravo je to jedna od točaka oštre kritike koju mu upućuje Ziolkowski (2005: 254). Ne ulazeći u opravdanost kritika glede raspršene hiperprodukcije i tvrdnji da mu knjiga “obiluje tvrdnjama, ali je siromašna dokumentacijom” (isto), činjenica je da se Ziolkowski postavlja negativno prema teorijskom promišljanju filologije uopće, dovodeći u binarnu opreku “teoriju” i “temeljno učenjaštvo” (isto: 255), zamjerajući otvorenost teoriji te nazivajući čitavo Gumbrechtovo nastojanje “nefilološkom knjigom o filologiji”, u najboljem slučaju “metafilologijom”, ako ne i “parafilologijom, hipofilologijom i pseudofilologijom”.

¹⁸ Gumbrecht čak skreće pozornost na sličnost između logike komentara i dekonstrukcije. Usp. Gumbrecht 2003: 50.

na pojedinačne važne elemente, činjenica da se međusobna kontaminacija tobožnjih antipoda pokazala dosljednom dobar je temelj nastavku razmatranja prije nego slijepa ulica upućujući na to da se ne radi o dva nespojiva shvaćanja u čijem se sporu mora iznaći ono *pravo*, već o stranama istog novčića.

Takvom zaključku u prilog idu i neka razmatranja na općenitijoj razini. Primjerice slično je pokazao Michel Foucault nazivajući komentarom u svom *Poretku diskursa* (1994: 121 [1971])¹⁹ unutarnju regulatornu proceduru diskursa koja opasnost slučajnosti otklanja uparivanjem društveno važnih diskursa s diskursima “što ih produžuju, preoblikuju ili o njima govore”. Elaborirajući taj mehanizam, ističe dvije važne stavke: nijedan diskurs nije esencijalno predodređen kao primarni tekst ili komentar, stalan je samo odnos, a taj je odnos obilježen paradoksalnim raskorakom koji Foucault (1994: 122) opisuje sljedećim riječima:

On s jedne strane omogućuje da se (beskonačno) stvaraju novi diskursi: pritisak prvotnog teksta, njegova postojanost, njegov status uvijek obnovljivog diskursa, mnoštven ili skriven smisao što ga on sadrži, tajnovitost i bogatstvo koje mu se pridaje, sve to utemeljuje otvorenu mogućnost da se govori. No s druge strane uloga se komentara, bez obzira na upotrijebljene tehnike, sastoji samo u tome da *napokon* kaže ono što je *tamo* prešutno već artikulirano. On mora, prema paradoksu koji stalno odlaže, ali mu nikad ne izmiče, po prvi put reći ono što je bilo već rečeno i neumorno ponavljati ono što ipak nikad nije bilo rečeno.

Opetovano ponavljanje tog konstitutivnog jaza onemogućuje da se komentar učvrsti konačno značenje, jer udvajanje primarnog teksta jednako zauzdava njegovu produktivnu igru, koliko i otvara nova čvorišta proizvodnje. Ponavljanje koje komentar pokušava ponavljanje je s otklonom koje nikada ne zatvara krug, a nastojanje da se zatvori završava uvijek u novoj igri razlika. Harpham (2009: 55) je primijetio: rekonstrukcija Homerova glasa i arijskog *Ursprache* pokazale su se tek kao beskrajno žuđene fantazme konačnog rješenja, a takvom se pokazuje i “prava” filologija koja bi umakla igri razlika.

Slična ambivalentnost potvrđuje se i s druge strane; (jezična) igra nije igra ako nema konstitutivnih pravila, s tim da pravila nisu metafizičke naravi. Ambivalenciju naravi pravila odlično pokazuje Wittgensteinova višestruka

¹⁹ Riječ je o predavanju na Collège de France izvorno objavljenom pod naslovom *L'ordre du discours*, ovdje čitanom u hrvatskom prijevodu Rade Kalanja.

zdvojnost prilikom raspravljanja o njima. Ona su istovremeno i temelj igre, jer “to pak nije igra ako postoji neodređenost *u pravilima*” (Wittgenstein 1998: §100)²⁰, no situacija nikada nije jasna te se, težimo li idealnom, zatičemo dospjeli “na glatki led gdje nedostaje trenja, dakle gdje su uvjeti na određen način idealni, ali mi baš zbog toga i ne možemo hodati. Hoćemo hodati; tada trebamo *trenje*” (isto, §107). Nadalje, pravila ne mogu biti jednokratna: “Ne može biti da samo jedan čovjek jedan jedini put slijedi neko pravilo” (§199), “stoga je ‘slijediti pravilo’ neka praksa. A vjerovati da se slijedi pravilo nije: slijediti pravilo. I stoga se pravilo ne može slijediti ‘privatim’...” (§202).

Prema tome svaki potez igre ujedno je kretanje novom kao i komentar na postojeći sustav pravila. Stoga baš kao što komentar u sebi prešutno podrazumijeva igru i igra imanentno sadrži logiku komentara. Ambivalentnost filologije, uhvaćenu između dvaju oprečnih principa, zato ne bi trebalo doživljavati kao “urođenu manu” koja predstavlja trajni izvor inferiornosti. Naprotiv, takvo je stanje odgovarajuće naravi temeljnog predmeta kojim se filologija bavi, odredili ga mi kao jezik, *zbor* ili tekst.

Takav odgovor nudi i Jacques Derrida u svom predgovoru Husserlovom *Porijeklu geometrije* (1989: 102 [1962]),²¹ u kojem napominje da, “kada se želi prisvojiti i interiorizirati pamćenje neke kulture u nekoj vrsti *prisjećanja* (*Erinnerung*) u hegelovskom smislu, nudi se izbor dvaju pothvata”. Prvi od njih džojsovska je radikalna sinkronija ujednačena “s najvećim potencijalom za zakopane, prikupljene i isprepletene intencije unutar svakog lingvističkog atoma... u svim svjetskim kulturama i njihovim najingenioznijim oblicima...” (isto). Njoj je nasuprot Husserlov pothvat čije je nastojanje “reducirati ili osiromašiti empirijski jezik metodički do točke u kojoj njegovi jednoznačni i prevodljivi elementi postaju doista transparentni, kako bi se zahvatilo unatrag i ponovno zgrabilo na njegovu čistom izvoru neku historičnost ili tradicionalnost koju ni jedan *de facto* historijski totalitet neće pružiti sam po sebi” (Derrida, 1989: 103).

²⁰ Na citate iz Wittgensteinovih *Filozofijskih istraživanja* (1998) upućivat će se brojem paragrafa, kako bi se lakše mogli usporediti s drugim izdanjima.

²¹ Derridaov uvod izvorno je objavljen uz francusko izdanje Husserlova *Porijekla geometrije* naslovljeno *L'origine de la géométrie* iz 1962. Ovdje je čitan u engleskom prijevodu Johna P. Leaveya Jr. iz 1989. u izdanju koje je obmulo situaciju osamostalivši Derridaov uvod pod naslovom *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction*, te mu priložilo Husserlovo djelo.

No Derrida pokazuje da su ti pothvati nerazdvojni. Riječima Tomislava Brleka (2009: 312):

Ako radikalna višeznačnost praktično isključuje povijest, koja postaje nepronikna u svojoj neponovljivosti; apsolutna jednoznačnost, koja isključuje svaku kontaminaciju kontingentnim, ne može proizvesti doli sterilnost. [...] Ne samo da uvijek *treba* čitati i Husserla i Joycea, nego se Joycea *ne može* čitati bez Husserla, baš kao ni Husserla bez Joycea.

V.

Težnja da se filologija *pročisti* i umakne vrteški ambivalentnosti čini se stoga promašena. No da li se onda još nešto zaključiti iz analiziranih tekstova? Kakvoj bi se filologiji trebalo vratiti? Filologija bi, prema njima, trebala biti praksa u kojoj surađuju humanisti različitih užih specijalizacija, kako bi dorasli svim izazovima tekstova i ukrštenih tradicija (Holquist 2011: 284). Ona bi trebala biti “kritička samorefleksija jezika” (Pollock 2009: 934), ali usmjerena i preispitivanju svoje prakse (isto: 948–949). Trebala bi okupiti pristupe koji omogućuju imanentno proučavanje teksta, ali i proučavanje uvjeta njegove proizvodnje i recepcije. Trebala bi prakticirati čitanje “maksimalno svjesno svojih uvjeta i ograničenja” (Gumbrecht 2003: 35) te “očekivanja dosezanja istine preoblikovati u očekivanja proizvodnje pluralnosti različitih pozicija” (isto: 36). Tradicionalnu rekonstrukciju teksta trebala bi dopuniti “prepoznavanjem filološkog rada koji tekstovi inkorporiraju u sebe” (Ferguson 2013: 337) te tekstu pristupiti uočavajući njegove “principe za samo-ekspanziju i samo-transcendenciju” (isto: 328).

Sve rečeno, zajedno s dijalektikom igre i komentara, ponovno daje tek općenite smjernice ne designirajući čvrste granice. No nije pretjerano primijetiti podudarnost ocrtanih obrisa s nacrtima više poststrukturalističkih teorija teksta. Primjerice tako skicirana svojstva filologije podsjećaju na neke zadatke koje je Barthes još u *Kritici i istini* (2009 [1966]) namijenio “novoj kritici” i “novoj znanosti” o književnosti, a osobito na one kojima određuje “novu teoriju teksta” u svom eseju *Teorija o tekstu* (1986 [1981]). U njemu kao nasljednicu tradicionalne filologije vidi novu disciplinu čiji je epistemološki pomak sagledavanje teksta kao polja proizvodnje radije nego proizvoda, bavljenje površinskim jedinicama, ali i heterogenim područjem njihova strukturiranja.

Takva disciplina, smatra Barthes (1986: 1108), “ne obavezuje nas da odbacimo rezultate kanoničkih znanosti o djelu (povijest, sociologija itd.),

ali nas vodi do toga da se njima služimo tek djelomično, slobodno i, iznad svega, relativno”. Pritom je u usporedbi s pristupima zaokupljenim “sadržajem i/ili slovom” formalistička, dok u odnosu na formalističke pristupe “ona ponovno uvlači u svoje polje povijest, društvo (u obliku interteksta) i subjekt (ali je to raskoljen subjekt, neprekidno dislociran – i razvrgnut – prisutnošću-odsutnošću njegova nesvjesnog)” (isto: 1109). Konačno, u svojoj istančanoj svijesti o jeziku pokazuje i osobitu svijest o sebi kao jezičnoj produkciji, stoga odbacuje tlapnje o statusu pozitivne znanosti i zamjenjuje ih koncepcijom kritičke znanosti, kao što i ideju stalnosti značenja zamjenjuje ničeanom stalnosti njegova apsolutnog kretanja.

Složimo li se oko tih sličnosti, čini se kako De Manova teza da je povratak filologiji sinoniman s okretom teoriji nije pretjerana i neistinita. Dakako, složiti se ne moramo; to je tek prepoznavanje jednog od lica koje filologija pokazuje, a njih je zasigurno više. Ono oko čega bi se pak bilo važno složiti jest da bi povraci filologiji bilo kojeg lica trebali prigrliti ambivalenciju igre i komentara kao inherentnu toj disciplini te u teorijskim preispitivanjima tražiti put optimalno udaljen od Scile i Haribde krajnosti tih načela – rastakanja discipline ili ponovnog povratka teologiji. Harpham (2009: 56) je odlično napomenuo da “historija filologije ujedinjuje najviše težnje i najmračnije strahove učenjaštva. Aktualan izazov nije što od toga izabrati, nego kako ih odvojiti”. Paradoksalno, dobar put odvajanju možda je upravo ne-odvajanje igre i komentara.

LITERATURA

- Barthes, Roland. 1986. Teorija o tekstu [1981], prev. Miroslav Beker. *Republika*, 42, 9–10: 1098–1110.
- Barthes, Roland. 2009. *Kritika i istina* [1966], prev. Morana Čale, Zagreb: Algoritam.
- Biti, Vladimir. 2014a. Reexamining the National-Philological Legacy: Quest for a New Paradigm?. *Reexamining the National-Philological Legacy*. Ur. Vladimir Biti. Amsterdam/New York: Rodopi: 1–23.
- Biti, Vladimir. 2014b. The Janus Face of Literary Bildung: Education and/or Self-Formation?. *Reexamining the National-Philological Legacy*. Ur. Vladimir Biti. Amsterdam/New York: Rodopi: 23–43.
- Brek, Tomislav. 2009. Radikalno literarno. *Šta je, u stvari, radikalno?*. Ur. Peter Klepec, Petar Bojanić. Beograd: Narodna biblioteka Srbije: 299–332.
- De Man, Paul. 1986. The Return to Philology [1982]. *Resistance to Theory*. Paul de Man. Minneapolis/London: University of Minnesota Press: 21–27.
- Derrida, Jacques. 1989. *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction* [1962]. prev. John P. Leavy Jr., Lincoln/London: University of Nebraska Press.
- Ferguson, Frances. 2013. Philology, Literature, Style. "ELH", 80, 2: 323–341.
- Foucault, Michel. 1994. "Poredak diskursa [1971]", prev. Rade Kalanj. *Znanje i moć*. Michel Foucault. Ur. Hotimir Burger i Rade Kalanj. Zagreb: Nakladni zavod Globus: 115–143.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003. *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship*. University of Illinois Press.
- Hamacher, Werner. 2009. 95 Theses on Philology. "Diacritics", 39, 1: 25–44.
- Harpham, Geoffrey Galt. 2009. Roots, Races, and the Return to Philology. "Representations", 106, 1: 34–62.
- Holquist, Michael. 2011. The place of philology in an age of world literature. "Neohelicon", 38: 267–287.
- Nietzsche, Friedrich. 1997. *Rođenje tragedije* [1872], prev. Vera Čičin-Šain. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pollock, Sheldon. 2009. Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World. "Critical Inquiry", 35, 4: 931–961.
- Rubin, Andrew. 2003. Techniques of Trouble: Edward Said and the Dialectics of Cultural Philology. "The South Atlantic Quarterly", 102, 4: 861–876.
- Said, Edward. 2004. The Return to Philology. *Humanism and Democratic Criticism*. Edward Said. New York: Columbia University Press: 57–85.
- Wittgenstein, Ludwig. 1998. *Filozofijska istraživanja* [1953]. prev. Igor Mikecin. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Ziolkowski, Jan (ur.). 1990. *On philology*, The Pennsylvania State University.
- Ziolkowski, Jan. 2005. Metaphilology. "The Journal of English and Germanic Philology", 104, 2: 239–272.

SUMMARY

THE RETURNS TO PHILOLOGY BETWEEN GAME AND COMMENTARY

The famous call for the return to philology, sounded by Paul de Man in 1982, started a whole new genre of discussion concerning that topic, which lasted throughout the following decades. Gathering divers recognized discussants, the discussion questioned the status and future of philology as a discipline and manifested its complexity and importance for the contemporary humanities. This text will primarily try to contribute to the understanding of that discussion by examining its significant examples in relation to two heuristic concepts that frame the opposite border-points of one aspect of understanding philology – *game and commentary*. While emphasizing the importance which positioning between those two poles presents for philology, the text questions the stability of that binary opposition which differentiates various “returns to philology”, i. e. aims to demonstrate that the ambivalences, which the discussion tried to solve, are an inherent feature of philology, caused by the nature of language as its primary object of expertise.

Keywords: philology, return to philology, commentary, (language) game, language, meaning